

OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA IDENTIFICAREA PRIMULUI ANTROPONIM ROMÂNESC CU SUFIXUL *-ESCU* (1276)

Șerban Turcuș*

Abstract: *The study refers to the first mention of an anthroponym that can be considered Romanian. If until recently it was believed that Romanian anthroponyms with the patronymic suffix -escu appeared in the second half of the fourteenth century in Romanian territories, documents in Capua (Italy) record in 1276 a character named Lucesku, involved in a legal case. The relationship between the Romanian and the Italian space is highlighted once again, especially the South Italian one, which has been constant from the 11th century, since the establishment of Saint Gerard of Cenad in western Transylvania. What is pleasantly surprising in mentioning the first Romanian name from the Middle Ages is that there are – in the name's extensive composition – both names from the eastern and western onomastic stock, the western one being practically Gerard. Based on chronology and genealogy it can be estimated that the first Romanian name appears around 1220, when the stabilization of the Teutonic Knights in southern Transylvania occurs and there is a stable route between Rome, southern Italy and Transylvania. Based on this testimony, it is possible to specify the maturation of Romanian anthroponymy and society a century earlier than previously considered.*

Keywords: *Romanian anthroponymy, Italy, suffix, -escu, Capua*

Una dintre științele de documentare ale istoriei ce poate oferi sugestii semnificative pentru interpretarea istoriei medievale a românilor este onomastica. Se constată cu ușurință, din lecturi la îndemâna specialiștilor din sfera academică și universitară, că hidronimia și toponimia au fost recurent invocate în sprijinul unor poziții istoriografice menite să susțină mecanismele construcției teritoriale în spațiul românesc, însă antroponimia a întârziat să aducă elemente lămuritoare sau măcar interogativ-pozitive cu privire la caracteristicile tipic românești ale numelor răspândite în cele trei provincii istorice: Transilvania¹, Țara Românească și Moldova din momentul documentării unei vieți publice structurate în izvoarele diplomatice din epocă.

Ne referim la secolul al XIII-lea, segment cronologic de turnură nu doar în istoria universală, ci, mai ales în istoria românilor. Secolul menționat introduce

* Prof.univ.habil.,dr., Șerban Turcuș, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca; email: serbanturcus@yahoo.it

¹ Pentru Transilvania a fost făcut un efort științific masiv, materializat în lucrarea în două volume *Antroponimia în Transilvania medievală*, Șerban Turcuș (coord.), Adinel Dincă, Mihai Hasan, Victor Vizauer, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2011 [infra: *Antroponia în Transilvania ...*].

juridic românii² în izvoarele diplomatice³ mai cu seamă, la început cu denumiri șovăitoare, pentru ca în cele din urmă să se impună formula standardizată *valahi*. Cu toate că acest etnonim are o precizie juridică tot mai sigură spre sfârșitul secolului al XIII-lea, nu se întâlneau, în documentația avută la dispoziție, mențiuni ale personajelor nominalizate care să susțină onomastic teza românității lor mai mult sau mai puțin documentate⁴. Se vehicula și se vehiculează, cu suport mai mult sau mai puțin științific, ideea că românii nu aveau o elită din neamul lor, ci se găseau sub ascultarea unor lideri descinși din seminții de origine slavo-bulgară, cumano-turcică și din alte populații medievale ce au sejurat în spațiul astăzi românesc⁵. Aspectul menționat a subvenționat și subvenționează și astăzi, nu doar teorii politico-istorice ale unor istoriografii ce privesc cu ochi critic evoluția istorică a țării noastre, ci și poziții recente ale unor istorici români, critici mai ales față de ceea ce ei consideră a fi stereotipii patriotarde diseminate în sintezele ce popularizează discursul științific privind istoria medievală a românilor. Aceste din urmă poziții critice se disting însă prin recurența lipsă de acces la izvoare și interpretări de ultimă oră, criticii invocând, pentru Evul Mediu românesc, cunoștințe de nivel limitat cu iz interbelic, specializarea lor de nișă fiind pe alt segment cronologic⁶.

Spre deosebire de istoriografia noastră, care despoaie documentele diplomatice cu un ritm lent, iar avansul interpretării consecvente întârzie, marile istoriografii europene fac pași uriași înainte în domeniul recenzării, editării și publicării izvoarelor diplomatice.

Una dintre cele mai vechi tradiții de editare a surselor diplomatice aparține istoriografiei italiene, reper fundamental pentru toate istoriografiile cu tradiție din Europa: engleză, franceză, germană, spaniolă, dar și pentru istoriografiile minore; bulgară, cehă, croată maghiară, poloneză, română, sârbă, slovacă⁷.

² „*In Cumanorum episcopatu, sicut accepimus, quidam populi, qui Valati vocantur, existunt ...*”. *Documenta Romaniae Historica. Seria D*, București, Editura Academiei R.S.R., 1977, p. 20.

³ Într-un tratat de la sfârșitul secolului al XII-lea, *De verbis quibusdam legalibus*, **populus** este definit ca o „*collectio multorum ad iure vivendum, quae, nisi iure vivat, non est populus*”. Jean Gaudemet, *Le rôle du peuple dans le gouvernement*, în vol. *La doctrine canonique médiévale*, London, Variorum, 1994, p. 232.

⁴ Reperul semnificativ pentru prima secvență de nume cu relevanță politico-instituțională este diploma cavalerilor ioaniți din 1247. Sunt menționați: Litovoi, Seneslau, Ioan și Farcaș, iar acoperirea antroponimică a acestor nume are origini diverse: greco-slavă, iudeo-creștină, maghiară.

⁵ Teze vechi în istoriografie resuscitate lucrativ până de curând de un scriitor popularizator numit Neagu Djuvara. O excelentă critică la adresa lipsei de profesionalism a lui Djuvara vezi la Matei Cazacu, Dan Ioan Mureșan, *Ioan Basarab, un domn român la începuturile Țării Românești*, Chișinău, Edit. Cartier, 2013, *pasism*.

⁶ În particular, unii istorici moderniști au abordat, de ceva timp încoace, temele cu privire la națiunea modernă proiectându-le și în Evul Mediu (deconstruit în intenția lor), dar clișeele aplicate de ei pentru contestarea dinamicilor vârstei de mijloc nu se regăsesc în izvoare sau sunt evaluate herderiano-hegelian (folosirea fără grijă a sintagmei state medievale deconspiră lipsa de cunoaștere a documentelor și abordarea tipic ideologică), un non-sens pentru lumea medievală, clădită pe alte realități decât sugerează ignorant teoriile de secol XIX. Așadar un efort inutil, cu valențe non-istorice pe partea de exegeză medievală.

⁷ „Cine răsfoiește colecțiile de documente medievale ... în special documentele referitoare la Slavi întâlnește la tot pasul nume personale românești. Unele par îndoielnice, pentru că au fost transmise scâlciait

Din patrimoniul diplomatiei italiene putem extrage și obiectul de studiu al prezentei exegeze. Este vorba, așa cum îngăduie să se înțeleagă și titlul prezentei cercetări, de mențiunea primului antroponim, am putea îndrăzni, românesc, un antroponim să-i spunem genuin, care pare a fi o enigmă documentară până la ulterioare evidențe ale izvoarelor diplomatice.

Relativ recent, dar până acum fără ecouri în istoriografia românească sau în lingvistica din țara noastră, a fost publicat, prin grija lui Giancarlo Bova, un volum de documente dintr-o serie extinsă intitulat *Le pergamene angioine della Mater Ecclesia Capuana*, volumul III, Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane, 2012, în care este inserată, pentru prima dată din punct de vedere cronologic, mențiunea antroponimului românesc în cauză: „**In una carta declarationis concessionis del mese di luglio 1276 compare tra i testimoni un certo dompnus Nicolaus, <filius> Iohannis Girardi de Lucescu. Il cognome Lucescu è diffuso oggi in tutta la Romania, mentre la variante Lucescu è per lo più localizzabile ai confini con l'Ungheria.**”⁸

Giancarlo Bova este un istoric și experimentat paleograf care și-a dedicat activitatea, în mare parte, publicării documentelor pe material subiacent moale (în speță pergamentul) relative la Capua – *Corpus membranarum Capuanarum*. Capua a fost între secolele VI-XI sediul unuia dintre ducatele longobarde din Italia meridională, iar între secolele XI-XII în contextul cuceririi normande și-a menținut titlul de ducat. Potențialul documentar al orașului Capua pentru secolele medievale (a nu se confunda cu Capua antică, astăzi numită Santa Maria Capua Vetere) este relativ ridicat, fiind vorba despre aproximativ 10.000 de documente care provin din arhive publice și private între care se disting arhiva capitulară, arhiva catedralei, arhiva arhiepiscopală și cea a seminarului⁹. Pentru comparație, putem spune că documentele relative la Transilvania, pentru secolele XI-XIII, sunt aproximativ 840¹⁰ emise în cuprinsul regatului maghiar, al Transilvaniei sau în Patrimoniul lui Petru¹¹ incluzând evident și Roma.

de grafia cancelariilor străine, neobișnuite cu sunetele românești *ă* și *î*. Originea curat românească a unora dintre acestea se trădează fie prin sufixul onomastic *-escu*, pur românesc, fie prin prezența articolului postpus (enclitic) *-ul*, de asemenea caracteristic firii limbii noastre. Altele sunt mai presus de orice îndoială românești, ca acel faimos Singurel, descoperit în anii din urmă și studiat într-o publicație filologica a Universității de la Roma”. D. Găzdaru, *Romeni Occidentali stanziati in Italia nel medio evo*, „Cultura Neolatina, Bolletino dell' Istituto di Filologia Romanza della Univ. Roma”, VI-VII (1946-47), p. 141.

⁸ Giancarlo Bova, *Le pergamene angioine della Mater Ecclesia Capuana*, vol. III, Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane, 2012 [Corpus membranarum Capuanarum. Fonti e Studi. *Collana diretta da Giancarlo Bova*. 12], p. 31. Documentul diplomatic in extenso este publicat în volum, la nr. 29.

⁹ *La Civiltà Cattolica*, CLI, 2000, 1 luglio, nr. 3601, p. 333.

¹⁰ *Documente privind Istoria României. Veacul XI, XII, XIII. C. Transilvania* [infra: *DIR-C. Transilvania*], vol. I (1075-1250), București, Edit. Academiei R.P.R., 1951, conține 296 de documente, dintre care câteva au fost evaluate în anii din urmă ca neavând vreun raport cu Transilvania (cazul documentelor relative la dieceza de Como din nordul Italiei), iar *DIR-C. Transilvania*, vol. II (1251-1300), București, Edit. Academiei R.P.R., 1952, conține 546 documente.

¹¹ Partea centrală a peninsulei italice aflată sub autoritatea temporală a episcopului Romei.

Giancarlo Bova are o vastă experiență paleografică, fiind urmașul științific al unor savanți paleografi precum Jole Mazzoleni (1908-1991) și Luigi Pescatore (1913-2008). Probabil rememorarea celor trei iluștri specialiști în diplomatică ar fi fost ieșită din context dacă nu ne-am fi confruntat cu mențiunea antroponimului Lucescu și arondarea lui fără ocolișuri, din partea lui Bova, spațiului românesc. Se întâmplă de zeci de ani încoace, dacă nu chiar de mai bine de un veac, după cum am mai menționat, ca elemente istoriografice valide pentru istoriografia noastră să fie deseori, în mod „științific”, puse în discuție din perspectiva lecturii lor corecte¹². De data aceasta nu există niciun dubiu, pregătirea paleografică și expertiza lui Giancarlo Bova pe diplomatica capuană fiind în afara oricărei discuții, iar Lucescu este acolo, o mențiune din iulie 1276, prin care anticipăm cu mai bine de un secol primele mențiuni de antroponime cu sufixul *-escu* recenzate în spațiul provinciilor medievale cu populație românească (cu precădere Moldova și Țara Românească). Putem adăuga, pentru cei care ar avea îndoieli, că nu este singura mențiune cu referire la români în documentele capuane din epocă. În fapt, un subcapitol din introducerea volumului de documente este intitulat „Evrei, siriaci, suabi, români”, punând în evidență realități neestimate până acum și meritând o atenție constantă¹³. Noi, în prezenta cercetare, ne vom rezuma doar la antroponimul Lucescu.

¹² Este celebrul caz al lecturii date de Nicolae Iorga acelei sintagme dintr-un document din anul 1278, emis de papa Nicolae al III-lea, în care era menționată o anonimă *civitas de multo* pe care ilustrul istoric a corectat-o în *civitas de Mylco*.

¹³ „*Ebrei, Siriaci, Svevi, Rumeni*. Anche nelle pergamene contenute nel presente volume ci sono importanti riferimenti a etnie straniere nel territorio di Terra di Lavoro. Per esempio, in una *carta concessionis* del gennaio 1270 è ricordata a Capua nella parrocchia di S. Pietro Apostolo, «que dicitur ad Monteronem», la *domus della domina Iudetta* (Giuditta), moglie del defunto notaio Giovanni *de Suria*, il quale, come già è noto, era figlio di Peregrina *de Suriae* fratello di Giovanni. In una *carta autenticacionis de alienacione* del 1° luglio 1275 si fa riferimento a un *instrumentum* presentato al giudice *per Raelm, uxorem quondam magistri Moisi Hebrei, filii quondam Mazarii Ebrei*. Nello stesso documento è menzionata pure la *domus magistri Zacharie*, probabilmente sita nella parrocchia di S. Martino *ad Iudaycam*. In una *carta vendicionis* dell'aprile 1270, redatta *in castro Magdalonis* (Maddaloni) è citato tra i testimoni un certo *Petrus Osanna*, il cui cognome rimanda chiaramente al grido di gioia e di esultanza *ho\shi\ 'ah-nna* (salva!). In una *carta concessionis* del mese di luglio 1270, è menzionata una terra di Antonio *de Susanna*, il cui matronimico rimanda alla nota eroina biblica. In una *carta vendicionis* del mese di novembre 1271 e in una *carta confirmacionis* dell'agosto 1275, è citato tra i testimoni un certo Giacomo *de Iudecca* (Giudecca), il cui cognome indica provenienza e rimanda all'area frequentata dagli ebrei nelle città (*ad iudaycam*), il cui centro religioso è costituito senz'altro dalla presenza della sinagoga. In una *carta concessionis* del mese di agosto 1278 è citata una terra della chiesa capuana di S. *Symonis ad Iudam*, sita «in finibus terre Capuane, in loco Laurencii, ubi dicitur Aluterone vallis Iohannis de Trocta» (*presso Calvi*). Nell'*inventarium distribucionis bonorum ecclesiarum Capuanarum*, del 1287 circa, è citata nei pressi di Vicogaudio una terra di [...] *de Siria*. In una tarda *carta declarationis venditionis* del 12 febbraio 1521 è ricordato tra i confinanti un certo Giovanni *Salem* (Salemme), abitante a San Prisco. È appena il caso di ricordare che il nome *Salem* è una forma abbreviata di *Gerusalemme*, come indica per esempio il caso della chiesetta di S. *Maria di Gerusalemme* sul monte di Bellona, chiamata *Salemme* dagli abitanti. In una *carta declarationis concessionis* del mese di aprile 1276 è ricordato un certo Giacomo *de Andrea*, figlio del fu Andrea *de Suave*, abitante a Camigliano, *ligius homo et vassallus* della congregazione della Santa Chiesa Capuana. Tra il XIII e il XIV secolo troviamo rappresentanti di questa famiglia pure a Sessa e a Capua

Sufixul *-escu* este determinant pentru onomastica românească din ultimele secole, fiind marker-ul antroponimic românesc prin excelență¹⁴. Lingvistica românească considera că numele cu sufixul *-escu* au apărut prima dată în Moldova. Cristian Ionescu opina în urmă cu câteva decenii că: „Cele mai vechi și numeroase formații românești în *-escu* apar în Moldova: documentele slavone emise în această regiune atestă, pentru prima jumătate a secolului al XV-lea, 22 de nume cu sufixul românesc, adică 23%, față de 71 de supranume cu sufixele slave *-ici*, *-ovici* (*-evici*), *-ov* (*-ev*), adică 77%. Trebuie adăugat că aceeași persoană este adesea desemnată fie printr-un derivat românesc, fie printr-unul slav (Cândescul/Cândeveci, Dulcescul/Dulceveci, Popescul/Popovici). În documentele Țării Românești, puținele nume în *-escu* (doar trei formații până la 1500) apar spre sfârșitul secolului al XV-lea. Insistăm asupra acestui fapt, pentru că se părea că numele în *-escu* sunt specifice regiunii de sud. Important este că nu avem nicio dovadă privind valoarea pur patronimică a derivatelor în *-escu* din această perioadă; se poate proba însă că supranumele sufixat devenise ereditar, la fel ca în domeniul iberic: Drăghici Vintilescul (într-un document din 1491) nu este fiul unui Vintilă, cum ne-am așteptat, ci al lui Stoica Vintilov (1463), iar Radul Vintilescul este nepotul lui Drăghici (1488). Cele mai vechi nume ereditare atestate în română aparțin secolului al XV-lea. Începând din secolul al XVI-lea se remarcă o creștere progresivă a numelor în *-escu(l)*; cea mai mare parte dintre ele nu exprimă însă descendența pe linie paternă, ci apartenența la un grup: de exemplu, Badea este numit Cotescul în virtutea dreptului de proprietate asupra satului Cotești, confirmat anterior de voievodul Țării Românești. Acest tip de nume nu este derivat direct dintr-un nume individual, conform sistemului patronimic obișnuit, ci dintr-un nume

(1361, 1366, 1374, 1391), dove in particolare viene ricordato il notaio Riccardo e suo figlio, abitante *in loco ubi dicitur Alocanale seu li Russi*. Com'è noto la Svevia (*Suebia*) è una regione storica della Germania, che oggi fa parte del Baden-Württemberg e del distretto governativo bavarese di Svevia. Sicuramente la presenza nel territorio di Andrea *de Suave* è legata all'età di Federico II (1194-1250), re di Sicilia, duca di Svevia, re di Germania, imperatore dei Romani, re di Gerusalemme. Famosi a tale proposito i versi di Dante riferiti a Costanza d'Altavilla, a Errico VI e a Federico II di Svevia: «Quest'è la luce de la gran Costanza/ che del secondo vento di Soave/ generò 'l terzo e l'ultima possanza.» In una *carta vendicionis* del mese di gennaio 1269 è citata una terra di Roberto *de Fata*, il cui matronimico è probabilmente in riferimento alla giovane età della madre, dal momento che *fata* in lingua rumena significa *ragazza*. In una *carta declarationis concessionis* del mese di luglio 1276 compare tra i testimoni un certo *dompnus Nicolaus, <filius> Iohannis Girardi de Lucescu*. Il cognome *Lucescu* è diffuso oggi in tutta la Romania, mentre la variante *Lucesku* è per lo più localizzabile ai confini con l'Ungheria.” Giancarlo Bova, *op.cit.*, p. 29-31.

¹⁴ „În limba română sufixele onomastice propriu-zise sunt: *-escu* (Popescu, Ionescu) – foarte productiv (34% din numele de persoană sunt formate cu acest sufix); *-ea* (Badea) – specializat în formarea numelor proprii; *-an(u)/-ean(u)*, *-ian(u)*, *-ian* (Felecan, Brașoveanu) – sufix de origine slavă; *-ar(u)* (Vlădaru) – sufix latin; *-oi(u)* (Brăiloiu), *-oni* (Jurconi), *-iu* (Vasilii); *-ete* (Ionete), *-otă* (Cașotă) – sufixe de origine slavă; *-ilă* (Mihăilă), *-uș* (Ivănuș), *-aș* (Dumitraș) – segmente finale împrumutate din turcă, maghiară și greacă (derivatele românești în *-aș*, *-uș* sunt determinate numai dacă onomasticonul local furnizează baza antroponimică); *-oe* (Neagoe), *-ev* (Vasiliev), *-ici* (Negrici), *-ache* (Vasilache), *-achi* (Conachi)”. Maria Mihăilă, *Formarea numelor de persoană în limba română*, în vol. *Studia linguistica et philologica in honorem prof. univ.dr. Michaela Livescu*, Craiova, Edit. Universitaria, 2014, p. 181.

colectiv cu formă de plural (din punct de vedere istoric este format în două etape: 1. Cotea (nume individual) – Cotești (nume colectiv și de așezare); 2. Cotești – Cotescul (individ aparținând grupului numit Cotești). Cele mai multe din actualele nume în *-escu* sunt însă creații recente (în general, secolul al XIX-lea) și artificiale (responsabile fiind administrația, școala, armata), care imită, adeseori eronat, structura unui tip de nume considerat nobil.”¹⁵

Istoricii îndeobște au abordat o altă metodă de studiu a numelor decât lingviștii. Dacă pe lingviști îi pasionează etimologiile și jocurile limbii, ignorând uneori contextul, pentru istorici contextul este fundamental¹⁶. Se aplică în cazul de față, antroponimului *Lucesku*, contextualizarea istorică. Anul 1276 este proxim sau coincide cu unul dintre episoadele intens popularizate și folclorizate din istoriografia noastră ce-l are ca protagonist pe un personaj istoric numit, prin convenție, *Litovoi*¹⁷. Nimic nu anticipa ca la 2.000 de kilometri distanță în aceeași vreme să apară, concomitent cu exoticul *Litovoi*, banalul *Lucesku*. În succesiunea canonică a unor Ioan, Farcaș, Seneslau, *Litovoi*, Bărbat, urmași apoi de *Tihomir*, *Basarab*, un *Lucesku* parcă atentează la sacralitatea și stabilitatea canonului istoriografic criticat de așa-numiții deconstructiviști. Ipostaza aceasta este doar de suprafață și este demontabilă. Prezența unui nume românesc cu sufixul patronimic *-escu* nu este regăsită în documentația „românească” covârșitor transilvană (evident că de limbă latină) în epocă, datorită subdezvoltării culturale a regatului maghiar, pe de o parte, și improbabilei sale prezențe administrative în multe din părțile transilvane, considerate în mod nerealist „cucerite” – asupra acestui aspect vom reveni. Dacă printre cele 10.000 de documente capuane a fost posibilă identificarea unui *Lucesku*, era imposibil ca acest nume să nu fie recenizat în Transilvania dacă exista o „cucerire sistematică” și o administrare sistematică, cu un aparat juridic bine pus la punct. În perioada în cauză, este de notorietate că regatul maghiar traversa cea mai gravă criză din secolul al XIII-lea, ajungând în pragul imploziei, în anul 1279 având loc acea superlegație a episcopului *Filip de Fermo* care a rescris toate regulile¹⁸ în regatul patrimonial arpadian păgânizat la vârful lui.

Analiza antroponimului în extensia sa din epocă ne poate oferi o cronologie adecvată. Aflată în plină tranziție generată de revoluția antroponimică, secvența onomastică în cauză, *Nicolaus, <filius> Iohannis Girardi de Lucesku*, oglindește trei generații, cel mai vechi din generație deținând numele în cauză, dar având în vedere sufixul patronimic *-escu* putem estima că avem patru generații în analiză cu

¹⁵ Cristian Ionescu, *Patronimele sufixate în spaniolă, portugheză și română*, „Studii și cercetări lingvistice”, XL, 1989, nr. 3, p. 258-259.

¹⁶ „Le nom est peut-être et même sûrement de toutes les institutions humaines la plus générale et la plus constante.” Anne Lefebvre Teillard, *Le nom. Droit et histoire*, Paris, Presses Universitaires de France, 1990, p. 5.

¹⁷ *DIR-C. Transilvania*, vol. II, p. 272.

¹⁸ Șerban Turcuș, *Sinodul general de la Buda (1279)*, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2001, *passim*.

un nume matrice Luca. Convențional, genealogia operează cu trei generații pe secol, dar nu vom aplica acest principiu având în atenție contextele familial, social și igienico-sanitar din epocă. Dacă însă vom considera o medie a vârstei de procreare, în contextul cronologic dat, situată între 16 și 18 ani, putem determina că personajul care stă la originea acestui nume, un anume Luca, a văzut lumina zilei în debutul secolului al XIII-lea. Nicolaus era destul de matur pentru a participa la o tranzacție juridică, Iohannes Gerardus avea probabil vârsta maturității din epocă – 38-40 de ani –, Lucescu avea în jur de 56-58 de ani, iar tatăl acestuia (presupusul Luca) ar fi avut vârsta de 74-76 de ani. Putem conchide că antroponimul Lucescu se precizează în jur de 1220, iar titularul unității antroponimice la care se adaugă sufixul *-escu* este născut în imediata vecinătate a anului 1200.

În mod habitual se consideră, în onomastica națională, că antroponimul Lucescu este compus din numele Luca (un hagianim) și sufixul *-escu*. La originea numelui ar sta un personaj cu numele apostolului și evanghelistului Luca. Analiza antroponimelor din Transilvania condusă de echipa pe care am coordonat-o a ajuns la aceeași concluzie ce derivă din succesiunea generațiilor în numele analizat. Astfel: primul antroponim ce rememorează figura evanghelistului este menționat cu forma Luca în anul 1199, urmat de un altul în 1213, un altul în 1214 și un altul cu formula abreviată Luc în 1215. Primul antroponim Luca este menționat în legătură cu o mănăstire confiscată de regele maghiar Emeric de la frații Luca și Ioan, situată pe Crișul Alb lângă localitatea Mocrea¹⁹. Această așezare, menționată la 1199, a fost rememorată de istoriografia românească prin intermediul solicitării pe care Nicolae, starețul mănăstirii centrale a sfântului Teodosie Chinoviarhul de la Berria din Tessalia, o face papei Honoriu al III-lea pentru a lua sub protecția sa așezămintele monastice dependente de mănăstirea centrală. În documentul lui Honoriu se vorbește, printre altele, de Minisi (Miniș) și de castrul Macra (Mocrea)²⁰. Celelalte mențiuni ale numelui Luca provin din aceeași zonă geografică, fiind toate trei mențiuni din Registrul de la Oradea²¹. Giancarlo Bova a făcut o documentare solidă atunci când a fixat originea lui Lucescu la marginea occidentală a țării, confirmarea fiind prezența timpurie a numelui Luca în zona Arad-Bihor.

Numele în discuție – Lucescu – face parte din categoria onomastică a *patronimelor și matronimelor*²². Această categorie se concentrează pe apelativele

¹⁹ *DIR-C. Transilvania*, vol. I, p. 17-18.

²⁰ Șerban Turcuș, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, București, Edit. Enciclopedică, 2001, p. 177-178 [infra: *Sfântul Scaun și românii ...*].

²¹ *DIR-C. Transilvania*, vol. I, p. 37-147.

²² Exprimarea legăturii patronimice sau matronimice este o trăsătură tipică pentru aproape toate culturile onomastice. În dinamica onomastică europeană putem aminti că această funcțiune este asumată de sufixele slave *ev/ov* (Nicolae = fiul lui Nicolae; Ivanov = fiul lui Ioan) și *ici* (Ivanovici = fiul fiului lui Ioan), de cel spaniol *ez* (Gonzalez = fiul lui Gonzal; Ibanez = fiul lui Ioan), de englezescul *son* și danezul *sen* (Johnson și Jenssen (Fiul lui Ioan), prefixul *Mac* al limbii gaelice uzate în Scoția (MacDonald = fiul lui Donald) sau de ebraicul *Bar* (Bar-tholomeu = fiul lui Tolomeu). *Antroponimia în Transilvania ...*, vol. I, p. 111.

care sunt conexe legăturilor familiale reprezentate de *nomina paterna* și *materna*. Așezate de obicei în a doua sau a treia poziție, referințele familiale pot fi introduse în latină de prepoziția *de* sau exprimate prin formulări la genitivul latin de tip eliptic. Alternativ poate fi explicitată relația care poate fi de descendență (*filius, filia, naturalis, heres*), de paternitate sau maternitate (*pater, mater*), de frățietate (*frater, soror*), de uniune maritală (*maritus, uxor*) sau văduvie (*vidua, relicta*).

O discuție aparte, pentru mecanismele revoluției antroponimice, este tronsonul median al unității onomastice, acest Ioan Gerard care are un nume augmentat impus de tatăl său Lucescu. Practic, în dimensiunea a două decenii, Lucescu și-a apropiat modulul antroponimic impus de cultura epocii. Acesta oglindește în dublul nume o asumare a dimensiunii culturale și occidentale, și orientale. Tipul de nume dublu aflat în discuție este specific atât zonei Italiei meridionale, unde cultura greacă era extrem de puternică în secolul al XIII-lea, dar suferea și puternice influențe germanice (în mod specific tardiv longobarde), cât și spațiului de confluență al culturilor onomastice occidentală și orientală în care Transilvania ocupă un loc remarcabil.

Rațiunile care au condus la sistematizarea utilizării unui apelativ suplimentar pentru *nomen unicum* sau *signum* (în arhitectura numelui avut în vedere *signum* era Lucescu) consistă, în mare parte, în necesitatea identificării univoce și imediate a individului, nu în interiorul sistemului familial, ci al comunității largite și, îndeosebi, al înregistrării din perspectivă juridică în mecanismele birocratice ale cancelariilor medievale. Este cazul acestui document publicat de paleograful Bova, un izvor de evidentă factură juridică. Dacă individul numit Lucescu ar fi fost singur în comunitatea ce-l cunoștea și identifica nu ar fi fost nevoie de precizarea *fiul lui* presupusă de sufixul *-escu*. Așadar e vorba de o familie care trăia într-un sistem social în care sufixul reprezenta o nevoie suplimentară de identificare dincolo de *signum*.

Individul implicat în speța juridică în cauză și de la care pleacă mențiunea antroponimică ce ne interesează este Nicolae, nepotul lui Lucescu. Situația numelui Nicolae din punctul de vedere al culturii onomastice originare este limpede. Sfântul Nicolae era considerat un *myroblytos* prin excelență (din care curge fluid = mirul), specializat în alungarea demonilor și pe care Marea Biserică Constantinopolitană îl considera în epoca medievală un *hyperhágios*. Faima acestui sfânt se difuzează accelerat în secolele XI–XII în Europa Occidentală, în primul rând pe baza devoțiunii pe care au manifestat-o grecii din sudul Italiei, și suntem în zona unde apare Lucescu. Reverența credincioșilor din Italia meridională a făcut ca relicvele sfântului Nicolae să fie transportate la Bari, unde vor ajunge la 9 mai 1087, iar părți din corpul sacru să fie distribuite mai departe în alte părți din *Christianitas* (un deget de-al său la Worms și o falangă la Saint Nicolas de Port). Simptomatic este faptul că, în virtutea recunoașterii de care se bucura la Roma un sfânt grec, însuși papa Urban al II-lea (inițiatorul primei cruciade), la 29 septembrie 1089 i-a așezat osemintele în cripta dedicată lui. Este documentată și prima impunere cunoscută a numelui Nicolae în Occident prin intermediul desemnării cu acest antroponim,

undeva în jurul anului 1020, a fiului natural al ducelui Richard al II-lea de Normandia, destinat carierei ecleziastice²³.

Revenind la dublul nume Ioan Gerard, putem afirma că antroponimul Ioan este în Evul Mediu, după o lungă stagiune orientală, numele cel mai răspândit în Occidentul medieval. Prin preluarea în greacă și latină, intră în uz numele de origine semită care denumesc personaje ale Vechiului și Noului Testament cum ar fi Johannes-Yōhānān (Dumnezeu este milostiv), determinat de cultul precoce pentru Sfântul Ioan Botezătorul și pentru figura Sfântului Ioan Evanghelistul²⁴. Asocierea cu Gerard nu este deloc dificil de analizat. Știm cu toții că ultima etapă italiană din viața lui Gerard este cea venețiană²⁵. Veneția este un caz cu totul particular pentru antroponimie, întrucât aici există un precoce sistem binominal, sub influență constantinopolitană, cu o viguroasă concentrare onomastică. Izvorul cunoscut sub denumirea de *Cartula oblacionis*, databil în anul 1090, recenzează numai 32 de unități antroponimice (distribuite la mult mai multe persoane) dintre care trei (Petrus, Iohannes și Dominicus) sunt cele mai frecvente, acoperind 60% din total. Stabilitatea geografică transilvană inițială a numelui Luca, este cât se poate de limpede că arealul în care este menționată impunerea acestui *nomen* corespunde cu extensiunea sau vecinătatea diecezei ce l-a avut titular pe sfântul Gerard de Cenad. În secolul al XIII-lea numele Gerard era oferit venerației credincioșilor după canonizarea din anul 1083 făcută din dispoziția papei Grigore al VII-lea. Deloc întâmplător, în același Registru de la Oradea, apare în anul 1213 primul Gerard menționat în arealul transilvan. Este vorba de un cleric ce a funcționat în calitate de canonic. Cu toate acestea, numele Gerard nu se impune aproape deloc în onomastica regatului maghiar, în Transilvania secolelor XI-XIV antroponimul având doar 10 recurențe²⁶.

²³ *Ibidem*, p. 33.

²⁴ În peninsula italică coborând în jos începând cu coasta adriatică, în zona Rimini, Senigallia și Osimo, așa cum înregistrează *Breviarium Ecclesiae Ravennatis*, document din secolul al X-lea, ordinea numelor este Iohannes (28 de unități), Maria (16), Stephanus (14), Leo (nouă), Ursus (nouă), Petrus (opt), Dominicus (șapte), Martinus (șase), Theodosius (șase)²⁴. Coborând spre centrul peninsulei, Roma în secolele XI-XII se bucură de un excelent inventar de nume despre care vom avea ocazia să mai vorbim, întrucât, pentru registrul antroponimic al Bisericii Romane din întreaga Europă, exemplul roman este important. Acum să spunem că pe baza despuierii documentelor din secolele XI-XII de la bisericile Santa Maria Nova și Santa Maria in Via Lata, situația apelativelor în primele cinci poziții se prezintă în felul următor: pentru anii 980-1010, Ioannes, Petrus, Leo, Romanus, Benedictus; pentru intervalul 1070-1100, Ioannes, Petrus, Cencius, Benedictus, Romanus; pentru perioada 1160-1190, Ioannes, Petrus, Nicolaus, Romanus, Gregorius. Un recensământ ulterior făcut, pe același tip de izvoare, evidențiază unele mutații: Iohannes, Petrus, Nicolaus, Iacobus, Angelus, ultimele două nume înlocuind precedentele Benedictus și Romanus.

La Napoli cele patru nume dominante între anii 912 și 949 erau Ioannes, Stephanus, Petrus și Leo. La Barletta, în schimb, un număr de 66 de nume extrase din documente relevă prioritatea lui Ioannes cu 14 unități, urmat de Petru cu nouă unități. *Ibidem*, p. 40.

²⁵ Șerban Turcuș, *Sfântul Gerard de Cenad sau despre destinul unui venețian în jurul Anului O Mie*, București, Edit. Carom, 2004, *passim*.

²⁶ E nevoie să precizăm că numele Gerard este mai răspândit în Evul Mediu în Italia meridională, în zona cucerită de longobarzi, decât în Italia septentrională. Așadar Gerard poate fi și un adas onomastic local independent, în acest caz, de patronimicul Lucesku.

Explicațiile pentru prezența acestui nume în arealul capuan în anul 1276 nu sunt simplu de oferit, dar nici imposibil de dat. Oricât ar părea de straniu, având în vedere istoriografia română clasică, relația atât politico-religioasă, cât și culturală dintre Italia și Transilvania, este constantă și documentată. Chiar dacă în manieră standardizată fixăm debutul relațiilor bilaterale prin analiza prezenței în vestul Transilvaniei a lui Gerard de Cenad, începând cu secolul al XII-lea relația dintre peninsula și teritoriul intracarpatic devine tot mai interconectată ca urmare a interesului marcat al Scaunului Apostolic pentru arealul aflat în discuție. Dacă în 1191 avem o primă mențiune pontificală cu privire la sistematizarea ecleziastică a sașilor din zona centrală a Transilvaniei²⁷, în timpul lui Inocențiu al III-lea documentele se înmulțesc și au în vedere progresiv zonele din vestul transilvan²⁸, centrul transilvan²⁹ și, în sfârșit, sudul transilvan (monahii cistercieni și monahii-cavaleri teutoni). Aceste documente sunt rezultatele unor informări *in-situ* care au ca protagoniști indivizi fie dependenți de Roma, fie proveniți din spațiul transilvan sau cel maghiar.

Venirea unui contingent minor de monahi-cavaleri teutoni în sudul Transilvaniei va antrena un raport direct și sistematic între Italia și Transilvania. Istoriografia română, cu unele excepții relativ recente, a rămas prinsă în capcana ideologică a raportului univoc dintre monahii-cavaleri teutoni și germanitate, ignorând constant evidențele documentare care fixau dinamismul acestui ordin ca fiind legat de Țara Sfântă și Italia meridională. Teutonii aveau bazele europene cele mai consistente în sudul Italiei, în Sicilia și în Puglia. În documentația privind structura în epocă a monahilor-cavaleri teutoni numele preceptorului Teodoric are doar două mențiuni: una în 1212 în Țara Bârsei și o a doua la 3 iulie 1215 în lista comandorilor teutoni din Sicilia³⁰.

Finalul deceniului al III-lea și începutul deceniului al IV-lea din secolul al XIII-lea antrenează un flux de călătorii instituționale între Roma și Transilvania, unele ocazionate de legația cistercianului Iacob, cardinal suburbicar de Preneste, altele prilejuite de procesele ce s-au desfășurat la Curia romană³¹ cu referire la litigiile dintre instituțiile ecleziastice transilvane și succesorii locali ai administrației teutone care a părăsit Transilvania în 1226. Legația lui Iacob de Preneste a angajat un flux de clerici care au pendulat între spațiul transilvan și peninsula italică, suita unui astfel de personaj putând ajunge la câteva zeci de persoane. Unul dintre cele mai cunoscute personaje este Rogerius (Ruggero) de Torre Maggiore, originar din sudul

²⁷ *DIR-C. Transilvania*, vol. I, p. 360.

²⁸ *Ibidem*, p. 28.

²⁹ *Ibidem*, p. 14-15.

³⁰ Șerban Turcuș, *Sfântul Scaun și românii ...*, p. 224.

³¹ Șerban Turcuș, *Un processo transilvano alla corte pontificia nel 1235*, „Medieval and Early Modern Studies for Central and Eastern Europe”, Iași, I, 2009, nr. 1-4, p. 5-21; Șerban Turcuș, *Cardinalul Oddone di Monferrato judecător în trei procese transilvane la Roma (1235)*, în vol: *Societate – Cultură – Biserică. Studii de istorie medievală și modernă. Omagiu Profesorului Avram Andea*, editori Doru Radosav și Radu Mârza, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2014, p. 68-80.

Italiai (Puglia), autor al *Carmen miserabile*, canonic de Oradea și ulterior arhiepiscop de Split. Procesele din 1235 de la Roma știm că au angajat o serie de personaje din Transilvania care să reprezinte interesele episcopului Transilvaniei (a fost arhidiaconul de Tileagd) sau interesele decanului saxonilor și preoților din Țara Bârsei (reprezențați prin procuratori nenominalizați)³².

Se poate vorbi și de o altă filieră care în această perioadă devine tot mai intensă: aceea a ordinelor mendicante dependente direct de Roma, care încep activitatea misionară în arealul carpatic și extracarpatic. Prezența lor se multiplică, nu sunt imobili precum monahii din Transilvania (benedictini sau cistercieni), ci având calitatea de evanghelizatori au licență de a străbate distanțe mari, a stabili conexiuni, a converti și a dizloca indivizii din rezidența lor pentru a-i apropia de necesitățile Bisericii Romane.

Putem adăuga, la tot acest flux instituțional între Roma și Transilvania, apariția și dezvoltarea, în context hierocratic, a instituției dreptului de apel la Sfântul Scaun, care duce la apariția unui flux continuu de nemulțumiți care doresc să-și obțină dreptatea de la pontiful roman³³.

Pe de altă parte, analizele antroponimice întreprinse pe materialul documentar relativ la Transilvania au scos în relief că există, probabil independent de modulațiile instituțiilor ecleziastice dependente de Roma, un flux de populație din peninsula italică către spațiul transilvan, ipostază comună în Evul Mediu, mai puțin discutată în istoriografia națională. Antroponimul transilvan Homodeus este o mărturie limpede în sensul celor de mai sus. Azi se știe că purtătorul și ulterior purtătorii acestui nume aparțineau/aparțineau unei populații de origine geografică italică, mai precis lombardo-emiliană, chiar și astăzi Omodeo fiind un cognomen difuz în Italia. Homodeus, potrivit estimărilor specialiștilor, este specific orașului Pavia din Italia septentrională și hinterlandului acestuia, derivând din numele care era atribuit în Evul Mediu mijlociilor copiilor abandonați și dați spre îngrijire carității clerului³⁴. În Transilvania, cel dintâi Homodeus îl întâlnim în 1219, în contextul

³² *DIR-C. Transilvania*, vol. I, p. 284-285.

³³ Spre exemplu, la o speță privind abația benedictină din Cluj din 1232 apare la Roma înputernicitul episcopului Transilvaniei, *Ibidem*, p. 258-259.

³⁴ Homodeus, astăzi cognomenul Omodeo, este specific zonei Pavia din Italia septentrională derivând din numele care era atribuit în Evul Mediu mijlociilor copiilor abandonați și dați spre îngrijire carității clerului. În epocă găsim utilizări ale acestui nume în anul 1200 la San Giovanni d'Albi – un nobil pe numele său Ser Homodeus de Tazzo. În aceeași perioadă în listele personalului Universității din Bologna se găsește un Magister Homodeus Alberti; în Lombardia există urme mult mai vechi, astfel în 1100 spre exemplu se poate citi într-un document: „... et transactionem ut ipsi de Besate, nomina quorum sunt hec, silicet Homodeus, clericus eglise de ipso loco ...”, iar într-un altul: „... per lignum et cartulam de manibus Albertus et Laurentius germani, filii quondam Homodei de Lomello, qui professi sunt ex natione eorum lege vivere Longobardorum ...”. Chiar și la 1600 Homodeus era consemnată drept una dintre familiile nobile din Milano. A se vedea în acest sens și Olivier Guyotjeanin, *L'onomastique émilienne*, „Mélanges de l'École Française de Rome”, 106(1994), p. 381–446, table 13, 411. Istoricul israelian Iris Shagrir consemnează la rândul-i faptul că și în regatele cruciate din Țara Sfântă Homodeus este un antroponim de proveniență italiană: „The results also show clearly that in Acre